

BRUHÁCS JÁNOS*

Jus contra bellum – Glosszák az erőszak nemzetközi jog tilalmához

I. Bevezetés

A pályatárs és a barát előtti tiszteletnyilvánítás műfajának ki nem mondott elvárása az, hogy az e célból készült tanulmány valamilyen módon kapcsolódjon az ünnepelt tudományos életművéhez. Bodnár László professzor a nemzetközi jog diszciplinájának avatott előadója, e tudományterület számos fontos aspektusának elismert kutatója, így nem tűnik nehéz feladatnak érintkezési pontokat találni munkássága és e sorok írója között. Korábbi közös tanulmányunk¹ - és a dolog természete szerint más tényezők is inspirálnak -, hogy az abban *in nuce* jelen lévő kérdésre visszatérjek: az 1945 utáni nemzetközi jog minősíthető-e *jus contra bellum*-nak,² azaz mennyiben valósult meg – az ENSZ Alapokmány céljával összhangban – a háború törvényen kívül helyezése, és az erőszak alkalmazásának és az erőszakkal való fenyegetésnek a nemzetközi kapcsolatokban gyakran előforduló esetei hogyan értelmezhetők az erőszak tilalma elvének fényében.

Ebben az összefüggésben helyénvalónak tűnik egy önvallomás: a mai nemzetközi jog e kulcsrendelkezésének kiemelkedő jelentőségét mindig elismerve nem törekedtem arra, hogy – az egyetemi előadások és a tankönyvi megfogalmazások szintjét túl – e témában jobban elmélyedjek, kutatásokat folytassak. A feladattól való vonakodásnak több oka is volt: nemcsak az erőszak tilalmával foglalkozó tudományos irodalom rendkívüli gazdasága tűnt riasztónak, ami eleve megkérdőjelezte új tudományos eredmény elérhetőségét, hanem különösen azok a nyilvánvaló nehézségek is, amelyekkel szükségképpen szembe kellett nézni az erőszak alkalmazása és az erőszakkal való fenyegetés nemzetközi gyakorlatának feldolgozásában és rendszerezésében, nem szólva az ilyen kutatás politikai és ideológiai korlátairól. E *splendid isolation* részleges megszüntetéséhez ösztönzést és bátorságot adhatott az, hogy az előzőekben említett akadályok némelyike már nem létezik, továbbá némi előrehaladást sikerült elérnem a mai nemzetközi kapcsolatok történéseinek és folyamatainak megismerésében, amihez jelentős mértékben hozzájárult az egyetemi hallgatóság ösztönzése is.

* professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem – Károli Gáspár Református Egyetem

¹ BODNÁR LÁSZLÓ – BRUHÁCS JÁNOS: *Az USA dél-vietnami intervenciója és a nemzetközi jog*. Acta Jur et Pol. Szeged, Tom. XX., Fasc. 5., Szeged, 1973. 34–59. pp.

² KOLB, ROBERT kifejezésével, l. *Jus contra bellum. Le droit international relatif au maintien de la paix*. Helbing/Lichtenhahn-Bruyant, Bâle-Bruxelles, 2003.

II. A tanulmány célja és tárgya

A *jus contra bellum* témájának vizsgálata egy ellentmondás exponálásával indítható: az ENSZ Alapokmányában és a nemzetközi jog általános szabályaiban megfogalmazott és ismételten megerősített erőszak tilalmának elvével szemben az elmúlt évtizedek történései azt mutatják, hogy az erőszak alkalmazása és az erőszakkal való fenyegetés egyáltalán nem tűnt el a nemzetközi kapcsolatokból. Ch. Chaumont ezt úgy fogalmazta meg, hogy a „többszörösen megerősített pozitív jog és a nemzetközi kapcsolatok realitásai közötti szakadék a mai nemzetközi jog bennrejlő ellentmondásának kifejeződése”.³ Az absztrakt és az induktív megközelítésből származó és az újabb és újabb helyzetek (Koszovó, 2001. szeptember 11. vagy a 2003. évi Irak elleni háború, stb.) által tovább generalizált ellentét jelen van a nemzetközi jog doktrínájában,⁴ amelyben – a pozitív jog szigorú tiszteletben tartását képviselő álláspontok mellett – különböző törekvéseket találhatunk a vázolt ellentmondás meghaladására, új megoldások kialakítására, sőt hatékonyságának megkérdőjelezésre is.⁵

Az előző pontban említettek *grasso modo* meghatározzák a „*jus contra bellum*” témájában vizsgálandó kérdéseket: az erőszak tilalma elvének absztrakt értelmezését (1), a releváns nemzetközi gyakorlat meghatározását (2), és mindezt – a Nemzetközi Bíróság státútumának kifejezésével élve – a „kiváló jogtudósok tanításainak” fényében (3). Ezeknek a pontoknak a részletes vizsgálata, az erőszak tilalmával kapcsolatba hozható nemzetközi helyzetek feltérképezése, rendszerezése és következményeinek meghatározása, a nemzetközi jogi doktrínában megjelenő álláspontok összehasonlító elemzése és kritikája, majd ebből saját következtetések kialakítása terjedelmes monográfiát igényelne, ami már a terjedelmi korlátokra és különösen a *nemo ultra posse tenetur* maximára tekintettel irreális célkitűzés lenne. Így e tanulmány a glossza műfaját választva – az előzőekben említett pontokon kívül – és más témák jelentőségét elismerve, csak három kérdésre kíván koncentrálni: az önvédelem jogára, az indirekt agresszióra és a felkérésre történő beavatkozásra (*requested intervention/intervention sollicitée*)

III. Az erőszak tilalmának elve a pozitív nemzetközi jogban

Az erőszak tilalmának elve egyrészt szerződéses szabály, másrészt a nemzetközi jog általános elveinek is egyike. Gyakorlati szempontból érdemes e különböző természetű normákat elkülönítetten vizsgálni.

³ CHAUMONT, CHARLES: *Cours général de droit international public*. Rec. des cours, T. 129 (1970-I.) 337. p.

⁴ Ennek jellemzéséhez elég összehasonlítani e két munkát, GRAY, CHRISTINE: *International Law and the Use of Force*. O.U.P., Oxford, 2nded. 2004. és FRANCK, THOMAS: *Recourse to Force. State Action against Threats and Armed Attacks*. C.U.P., Cambridge, 2002.

⁵ Például FRANCK, THOMAS: *Who Killed Article 2(4)? or Changing Norms Governing the Use of Force by States*. American Journal of Int. Law 1970. 809–837. pp.; D'AMATO, ANTHONY: *Trashing Customary International Law*. American Journal of Int. Law. 1987, 101–105. pp.

1. Az erőszak tilalmának elve az ENSZ Alapokmányában

Az Alapokmány kimondja: „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más államok területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől és az erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell. (2. cikk 4. pont). A teljesség kedvéért elengedhetetlen megemlíteni azt, hogy e tilalmat három kivétel töri át, amelyek közül kettőt, jelesül a Biztonsági Tanács felhatalmazását kényszer alkalmazására (39. cikk) és az önvédelem jogának használatát (51. cikk) az Alapokmány *expressis verbis* rögzíti, míg a „nemzetközi érintkezés”, azaz a nemzetközi vagy államközi kapcsolatok formulából következően elvileg nem vonatkozhat az egyes államokon belüli konfliktusokra.

Az Alapokmány idézett rendelkezése közel 70 éve változatlan, holott a körülmények lényegesen megváltoztak, ami annak a kérdésnek a felvetéséhez vezethet, hogy mit jelenthet e tilalom egy többszörösen átalakult világban. A II. világháború befejezésekor megszületett Alapokmánynak hamarosan a hidegháború korszakában kellett működnie,⁶ majd következtek az egypólusú világ évei,⁷ amelynek fejlődése az un. BRICS országok színrelépésével új irányba mutat.

A változás a dolog természete szerint nem korlátozódott a nemzetközi kapcsolatok ismételt átalakulására, ebben az összefüggésben különös jelentőséget kapott a technikai fejlődés, az informatika forradalma, amely – és más tényezők – együttes hatásaként a világháború, az általános konflagráció racionálisan lehetetlenné vált, a hagyományos háborúk háttérbe szorultak, helyüket az internacionalizált polgárháborúk, a megtorlási célú katonai műveletek, stb. váltották fel, sőt gyakorlati realitássá vált az un. cyberháború lehetősége is.

Ezen lényegi változások és az erőszak tilalmának hatályosulását megkérdőjelező konkrét helyzetek ellenére az Alapokmány 2. cikkének 4. pontjában megfogalmazott szabály rendkívüli stabilitásának okát hiba lenne kizárólag az Alapokmány módosításának politikai és jogi nehézségeiben keresni, ennek feltételezhetően mélyebb összetevői is lehetnek. Nem tekinthető véletlennek az, hogy a nemzetközi közösség az erőszak tilalmának elvét több – az ENSZ Közgyűlése által elfogadott – nyilatkozatban ünnepélyesen megerősítette,⁸ amelyek joggal minősíthetők kvázi-autentikus szerződésértelmezésnek, említhetők továbbá fontos nemzetközi szerződések visszautalásai,⁹ és vitathatlansága mellett szól a nemzetközi bírói gyakorlat is.¹⁰

⁶ E korszak jellemzői közül különösen kiemelkedő a kölcsönös elrettentés (*mutual deterrence*) politikája, (hallgatólagos elfogadását l. a nukleáris fegyverek ügyben adott tanácsadó véleményben, C.I. J. Rec. 1996. 246. p., 47.§) a támadó fegyverek létezésének szerződéses elfogadása (SALT I-II; START I), továbbá a gyarmati rendszer felbomlását is gyakran erőszak kíséerte.

⁷ Erről l. például BYERS, MICHAEL – NOLTE, GEORG (eds.): *US Hegemonie and Foundation of International Law*. C.U.P. Cambridge, 2003.

⁸ L. az 1970. évi „Az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés ENSZ Alapokmányával egyező nemzetközi jog elveiről” szóló deklarációt (2625/XXV.sz. hat.), vagy az 1987. évi „A nemzetközi kapcsolatokban az erőszak alkalmazásától való tartózkodás elve hatékonyságának megerősítéséről” szóló deklarációt (42/22.sz. hat.)

⁹ L. az 1967. évi világűrszerződés III. cikkét, az 1982. évi tengerjogi egyezmény 301. cikkét.

¹⁰ E körből említhető például a *Nicaragua v. Egyesült Államok* ügy (I.C.J. Rep. 1986, 187–200.§§), a *tengeri olajfűrő tornyok* ügy (Irán c. Egyesült Államok), C.I.J. Rec. 42.§), a *nukleáris fegyverek legalitásáról* szóló

Prima facie az erőszak alapokmánybeli tilalma világos és pontos szabálynak tűnik, még ha végrehajtása bizonytalan, sőt legrosszabb esetben illuzórikus,¹¹ amely megállapítás már a *priori* utal ezen elv alkalmazásának problémáira. Ez utóbbiban való elmélyedés előtt nem érdektelen arra is utalni, hogy az Alapokmány idézett cikke (2. cikk 4 pont) nem határozza meg sem az erőszak, sem az erőszakkal való fenyegetés fogalmát, még kevésbé a „nemzetközi érintkezés”, azaz az államok közötti kapcsolatokban alkalmazandó tilalom jelentését és hatásait. Ezen ambivalenciák kiegészíthetők az általános szabály kivételét jelentő „önvédelem joga” (51. cikk) értelmezésének nehézségeivel, amire még a későbbiekben visszatérünk.

Az erőszak tilalmának a jogi pozitívizmus talaján álló vizsgálatán kívül más elméleti megközelítések további lehetőségeket kínálnak. Nem véletlenül bukkant fel ebben például a jogszociológiai irányzat kulcsfogalma: a szükségesség,¹² amely – más elméleti irányzattal (például a *critical legal studies*) együtt - az erőszak tilalma elvének alkalmazását jelentő nemzetközi gyakorlat alapján átértelmezheti a nemzetközi jog világos *de iure condito* normáját.

2. Az erőszak tilalma elvének alkalmazása a nemzetközi gyakorlatban

Az elmúlt közel hetven év nemzetközi gyakorlata azzal is jellemezhető, hogy egyes államok – különböző helyzetekben – az erőszak vagy az erőszakkal való fenyegetés eszközéhez folyamodtak nemzetközi konfliktusaik rendezése érdekében.¹³ A különböző esetek konkrét körülményeinek minden különbözősége ellenére egy vezérmotívum lényegében állandó: az erőszakot alkalmazó vagy ezzel fenyegető állam a nemzetközi jog alapján törekszik cselekvését legitimálni. Ezen egyoldalú minősítés azonban a nemzetközi közösség „ítélőszéke” elé kerülhet: általában az ENSZ Biztonsági Tanácsa,¹⁴ esetleg a Közgyűlés¹⁵ a konkrét ügyet megvizsgálja, amelynek eredményeként különböző

tanácsadó vélemény (C.I.J. Rec. 1996. 246. p., 48. §), vagy a *légicsapások* ügyben hozott végzés (Jugoszlávia v. Belgium) I.C.J. 1999. 17. §.

¹¹ LACHARRIÈRE, GUY de: *La politique juridique extérieure*. Economica, Paris, 1983. 109. p.

¹² I. SOFAER, ABRAHAM D.: *On the Necessity of Preemption*. European Journal of Int. Law 2003, 212–213. pp.

¹³ CORTEN, OLIVIER legutóbbi könyvében (*L'interdiction du recours à la force en droit international contemporain*. Pédone, Paris. 2008.) 127 esetet említ (840–847. pp.) E lista egyrészt semmiképpen nem tekinthető taxációnak, másrészt egyes ügyek ilyen minősítése is vitatható. Ez utóbbi vonatkozásban utalnék az *Eichman*- vagy a *Rainbow Warrior*-ügyekre, amelyek szerepelnek a táblázatban.

¹⁴ Nem került az ENSZ fórumai elé például az indiai-kínai határvíta (1962) (részleteit I. ROUSSEAU, CHARLES: *Chronique des faits internationaux*. Reuve général de droit int. public, 1963. 611–619. pp.); a nukleáris fegyverek bevetésével fenyegető kínai-szovjet konfliktus (1969) (NIXON, RICHARD: *Mémoires...* Stanké, Paris. 1978, 398. p. *et seq.*) és KISSINGER, HENRY: *Diplomácia*. Panem-Grafo, Bpest 1998. 720–729. pp.

¹⁵ A Biztonsági Tanács helyett a Közgyűlés határozott például az afganisztáni szovjet beavatkozásról (1979) (I. az 1980. jan. 10-én elfogadott ES 6/2. sz. hat.) vagy az Egyesült Államok panamai inváziójának ügyében (1989. dec. 22-én elfogadott 44/240. sz. hat.)

tartalmú határozatok szülehetnek,¹⁶ vagy ezek hiányában - vétó vagy más ok miatt – az államok képviselői fejtik ki jegyzőkönyvekben rögzített álláspontjukat.¹⁷ Mielőtt a konkrét esetekben megnyilvánuló attitűdök jogi értékelésébe belemennénk, fontosnak tűnik annak hangsúlyozása, hogy az erőszak tilalmának relevanciája – a tények tengere ellenére – csak töredékét jelenti az elméletileg lehetséges eseteknek, azaz a statisztika önmagában nem prejudikál a nemzetközi jogi elv hatékonyságáról.

Kérdéses az, hogy ennek az aligha vitathatóan nagy számú és szerteágazó nemzetközi gyakorlatnak mi lehet a *nemzetközi jogi értéke*. Több körülményt kell figyelembe venni, így politikai fórumokhoz kötöttségét, az egyöntetűség hiányát még elfogadott határozatok esetében is (az elmarasztalt állam általában nem változtatta meg, értékelte át magatartását, nem kifejezve a döntést elutasítókat és tartózkodókat) és a *fortiori* nyilvánvaló azokban az esetekben, ahol az ügyek csak a megvitatásig, ellentétes álláspontok kifejtéséig jutottak. E koránt sem teljes felsorolás tovább bővíthető: az egyes államok megközelítéseiben tetten érhető inkonzisztenciák nem feltétlenül a konkrét esetek körülményei között különbségeknek tudhatók be, vélhetően nagy szerepet játszik a politikai opportunizmus, így a politikai érdek felülírja a nemzetközi jogi szempontokat. E megfontolások megnehezítik az erőszak tilalmával kapcsolatba hozható nemzetközi ügyekben létrejött gyakorlat nemzetközi jogi minősítését, ami komoly kihívás a nemzetközi jog tudományá számára is.

3. Az erőszak tilalmára vonatkozó nemzetközi gyakorlat értelmezése a nemzetközi jogi doktrínában.

A mai nemzetközi jog kvintesszenciájának tekinthető erőszak tilalma és annak hatékonysága a világpolitikában és regionális szinten a tudományos érdeklődés középpontjába került. Monográfiák és tanulmányok légiói dolgozták fel e nemzetközi jogi alapelv lehetséges értelmezéseit, összegyűjtötték és vizsgálták közel hetven éves jelenlétének, alkalmazásának eseteit, tettek kísérletet következtetések levonására. A doktrinális értelmezés lehetőségeit jelentősen növelte az erőszak tilalma elvének kettős jogi természete:¹⁸ egyrészt szerződéses szabály mint az Alapokmány egyik rendelkezése, másrészt a nemzetközi jog általános elve is,¹⁹ ami *ab ovo* két lehetséges attitűdöt involvál. Az egyik az Alapokmány szövegéhez és szelleméhez való szigorú ragaszkodás, azaz a *status quo* fenntartása, ami kiegészül módosítása szabályainak – politikai realitást nélkülöző – megkövetelésével. A másik megközelítésben a hangsúly áthelyeződik az erőszak tilalma mint a nemzetközi jog általános elve figyelembe vételére, amelyen keresztül (és

¹⁶ Különösen a palesztin akciókat megtorló izraeli támadásokról, amely sorozat egyike volt a Tunisz külvárosában végrehajtott kommandó-akció (I. 611/1988) sz. BT hat.), Dél-Afrikának az un. „frontállamok” elleni fellépéseit elítélő határozatok, így a 465 (1980). sz. hat., stb.

¹⁷ Így az 1976. évi entebbei izraeli túsmentés kapcsán vagy korábban India kelet-pakisztáni inváziója után, melynek következtében létrejött Bangladesh.

¹⁸ *Nicaragua v. United States ügy*, I.C.J. Rep. 1986. 34. §.

¹⁹ *Ibid.* 179. §. A Bíróság a pergátló kifogások tárgyában hozott ítéletében – úgy tűnik – különbséget tett a nemzetközi jog általános és szokásjogi elvei között (C.I.J. Rec. 1984. 424–425. pp., 73. §, ami előfordul az 1986. évi érdemi ítéletben is, 187. §). Megítélésem szerint e megkülönböztetés alkalmas a *ius cogens* normák kiemelésére.

a szerződéses norma evolutív, esetleg rabulisztikáig menő értelmezésének segítségével!) elérhető a kérdéses szabály adaptációja. Ez utóbbi lehetőség *expressis verbis* elismerése található a Namibia tanácsadó véleményében a Biztonsági Tanács szavazási szabályainak megváltoztatásáról.²⁰

E két lehetséges megközelítés alapján alakult ki *grosso modo* a nemzetközi jog elméletének mély megosztottsága, ami megnyilvánult mind egyes konkrét esetek megítélésében, például a 2003. évi Irak elleni háború legalitásával kapcsolatban,²¹ mind pedig absztrakt elemzése vonatkozásában. Ez utóbbiban O. Corten az európai és az angolszász megközelítés ellentétét véli felfedezni²² és amelyeket a szokásjog képződés folyamatával kapcsolatos módszertani opciók különbözőségének tud be.²³ A továbblépés előtt magától adódik egy megjegyzés: kétségesnek tűnik a „Nyugat” nemzetközi jogi doktrínájának reprezentativitása annak jelenlegi kétségtelen domináns jellege ellenére,²⁴ még ha nehéz is e bűvös körből kilépni és partizánakciók helyett koherens elméletet kialakítani, amit jól tükröz az un. iszlám nemzetközi jog helyzete.²⁵

A továbbiakban annak – glosszák formájában történő – áttekintésére törekszünk, hogy az erőszak tilalmával kapcsolatos nemzetközi helyzetekben a katonai eszközöz folyamodó államok milyen *legitimációs érveket* használtak, az ezt követő politikai vitákban (a Biztonsági Tanácsban vagy az ENSZ Közgyűlésében), illetve a kivételes bírói eljárásokban ezeket hogyan fogadták, a kölcsönös vádaskodásokon túl felfedezhető-e valami fajta innováció vagy ezek *grosso modo* elhelyezhetők-e a nemzetközi jog *de iure condito* normáinak keretében. A terjedelmi korlátokra figyelemmel – mint már jeleztük – az elemzést az önvédelem, az indirekt agresszió és a felkérésre történő beavatkozás (*requested intervention/intervention sollicitée*) egyes aspektusaira korlátozzuk. E leszűkítés nem jelenti más releváns témák jelentőségének tagadását vagy minimalizálását. Ez utóbbiak körében utalhatunk az önrendelkezési jog fegyveres érvényesítésére, említhetjük a humanitárius intervenciót, a Biztonsági Tanács felhatalmazásainak bennrejlő ambivalenciáit, stb.

IV. Az önvédelem

1. Az önvédelem joga az ENSZ Alapokmányában

Az ENSZ Alapokmánya szerint „[A] jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás [*armed attack/agression armée*] esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát

²⁰ C.I.J. Rec. 1970. 21.p., 22.§

²¹ L. a Nemzetközi Jogi Intézet tagjai közötti szavazást a *Brugge-i* ülészakon. *Revue belge de droit int.* 2003. 569–570. pp.

²² CORTEN 2008, 35. p.; ui. CONDORELLI, LUIGI: *Conclusion générale: quelques remarques peu ... concluanes*. in: CANNIZARO, ENZO-PALCHETTI, PAULO (eds.) *Customary International Law on the Use of Force*. Mantis Nijhoff, Leiden–Boston 2005. 321. p.

²³ *Ibid.* 10. p.

²⁴ BRUHÁCS JÁNOS: *A nemzetközi jog tegnap és ma*. Állam- és Jogtudomány, vol. LIV. • 2013. No 3–4, 20. p.

²⁵ BEDJAQUI, MOHAMMED: *L'humanité en quête de paix et de développement*. II. Rec. des cours, T. 325 (2006) 434–440. pp.

mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette.” (51.cikk). Az idézett rendelkezés *prima facie* értelmezésénél a következőket kell hangsúlyozni: az önvédelem az erőszak tilalmának kivétele,²⁶ a fegyveres támadás /fegyveres agresszió fogalmának hiányzik a meghatározása,²⁷ az ilyen cselekmények súlyosnak kell lennie²⁸ és ideiglenes jellegű, mert csak a Biztonsági Tanács intézkedéséig lehet gyakorolni. További értelmezési problémát jelenthet a „természetes” jelző, illetve a „kizárólag” kifejezés hiánya is. Végül az is megemlíthető, hogy nem mentes a kétértelműségtől sem – mind azt a Nemzetközi Bíróságnak a „*fegyveres tevékenységek Kongóban*” ügyben hozott ítélete – is mutatja.²⁹ A rendelkezés ezzel szemben egyértelműen tartalmazza azt a feltételt, hogy a fegyveres támadásnak *ténylegesen be kell következni*, meghatározó különbség van a fegyveres támadást elsőként megvalósító állam és az önvédelem jogával élő védekező állam között, egyszerűbben: az agresszor és az agresszor áldozata között.

2. ... és a gyakorlatban

A nemzetközi gyakorlat egyértelműen mutatja azt, hogy az államok leggyakrabban az *önvédelemre* hivatkoznak, ezt használják legtöbbször (nem ritkán más hivatkozásokkal, például a hozzájárulással együtt) legitimációs érveként. Az esetek körül ötletszerűen válogatva említhető Kelet-Pakisztán India általi inváziója (1971), Ciprus északi részének török elfoglalása (1974), Kambodzsa Vietnam általi megszállása (1979), az 1980-ban kezdődött Irak és Irán közötti háború vagy a libiai *Tripoli* és *Benghazi* amerikai bombázása (1986).

A példák köre bővíthető, ha figyelembe vesszük azokat az eseteket is, amikor egy állam állampolgárai védelme érdekében foganatosít külföldön katonai akciót.³⁰ Így járt el az Egyesült Államok a *Mayaguez* hajó Kambodzsában fogva tartott legénységének kiszabadításánál (1975) vagy Izrael, amikor kommandó-akcióval kimentette *Entebbében* az eltérített repülőgép utasait (1976). Ezen esetek mélyebb elemzése nélkül is elégségesnek tűnik a „súlyosság” kritériumára utalni, amely lehetővé teszi az önvédelmi helyzet megállapíthatóságát.³¹ A gyakorlati esetek listája tovább gazdagítható, ha figyelembe vesszük az állam jogtalanul elfoglalt területének visszaszerzésére irányuló katonai akciót, így *Goa* portugál gyarmat India általi elfoglalását (1961) és különösen a *Falkland/Malvinas* szigetekért vívott argentin-brit háborút (1982).

²⁶ L. a *Nicaragua-Egyesült Államok* ügyben hozott érdemi ítéletet. C.I.J. Rec. 1986. 193. §.

²⁷ A Közgyűlés 1974-ben elfogadott 3314(XXIX) sz. – az agresszió meghatározásáról szóló – határozata inkább az Alapokmány 39. cikkének fogalmihoz, jelesen a béke megszegéséhez és „támadó cselekményhez” kapcsolódik. L. RANDELZHOFFER, ALBRECHT: „Article 51” in: SIMMA, BRUNO (ed.): *The Charter of the United Nations. A Commentary*. 2nd O.U.P. New York, 2002. 795. p.

²⁸ *Ibid.* 790. p.

²⁹ C.I.J. Rec. 2005. 148. §. A Bíróság szól a Biztonsági Tanácshoz fordulás lehetőségéről, de a „különösen” kifejezéssel más alternatív eszközökre is utal, esetleg abban az esetben, ha a BT döntésképtelen lenne? Hasonlóan az *Eritrea-Etiopia Claims Commission* ügyben. (C.P.A/P. C. A. 2005. 11. §.)

³⁰ L. *The Chatham House Principles of International Law on the Use of Force on the Use of Self-Defence*. Int. and Comparative Law Quarterly, 2006. 965. p.

³¹ KOLB 2003, 203–204. pp.

Az önvédelem, mint legitimációs érv a dolog természete szerint egyoldalú minősítés, helyállósága a nemzetközi közösség attitűdjétől, elsősorban a Biztonsági Tanács állásfoglalásától függ. Ebben a vonatkozásban a kép eléggé vegyes: egyes esetekben a BT hozott elítélő határozatot, máskor a vétőjog vagy a többség hiánya blokkolta a folyamatot, ekkor gyakran a Közgyűlés került előtérbe és fogadott el határozatot. Ezen megoldások részletezése helyett csak két megjegyzés megfogalmazására szorítkozhatunk. Először azt kell kiemelni, hogy a katonai akciókat elítélő határozatok vagy a jegyzőkönyvekből megállapítható vélemények csak politikai értéktételeket jelenhetnek meg, mert az Alapokmány a nemzetközi jognak (és az igazságosságnak) csak a viták békés rendezésében ad szerepet (l. I. cikk 1/pontjának második fordulatát). A Nemzetközi Bíróság viszont a nemzetközi jog alapján hoz ítéletet. Így a *Bakassi* félsziget felett Kamerun szuverenitását ismerte el és kötelezte Nigériát a kivonulásra.³²

A teheráni túszygyben a Bíróság ugyan elítélte az Egyesült Államok sikertelen katonai akcióját a fogva tartott diplomaták kiszabadítására, azonban csak azt emelte ki, hogy ártott a bírói rendezés tiszteletének.³³ Másodsorban arra kell utalni, hogy az önvédelemmel kapcsolatos véleménykülönbségek az önvédelmi helyzet politikai megítélésében nyilvánultak meg: az esetleg elítélt állam továbbra is legitimnek tartotta akcióját, ezenkívül pedig a tények megállapításban, elfogadásában, ellentétes értelmezésében a politika által determinált szubjektívizmus dominált.

Az előzőekben már említettük, hogy az önvédelmi helyzet létrejöttének *conditio sine qua non-ja* a fegyveres támadás bekövetkezése, az agresszió megtörténte. Ennek ellenére a nemzetközi jogi doktrínában megjelent a preventív önvédelem koncepciója,³⁴ amelyben egyes szerzők különböző okokra (nukleáris fegyverek, rakétakorszak, a védekezés lehetetlensége, stb.) hivatkoznak, ami lehetetlenné teszi a fegyveres támadás bekövetkezésének kizárását. A preventív önvédelem gondolata – szűken értelmezve, preemptív akcióként az ezredforduló után megjelenik ENSZ dokumentumokban is.³⁵

3. A preventív önvédelem

A preventív önvédelem ismételt felmerül az erőszak tilalmának elvét kvázi autentikus módon értelmező nagy közgyűlési határozatok kidolgozása során, azonban konszenzus hiányában ezekből mindig kimaradt.³⁶ Az általános megközelítésnél jellemzőbb az a tény, hogy a nemzetközi gyakorlatban ritkán hivatkoztak preventív önvédelemre és annak fogadtatása koránt sem volt egyértelmű. Az 1962. évi kubai rakétaválság ilyenként

³² *Kamerun c. Nigéria* ügy C.I.J. Rec. 2002. 225.§ és 325.§.

³³ *Egyesült Államok c. Irán* C.I.J. Rec. 1980. 43. p., 93.§.

³⁴ FRANCK 2002. 97–107. pp., MAOGOTO, JACKSON NYAMUYA: *New Frontier, Old Problems: The War on Terror and the Notion of Anticipating the Enemy*. Netherlands Int. Law Review, 2004. 3. p. et seq., REISMAN, MICHAEL-ARMSTONG, ANDREA: *The Past and Future of the Claim of Preemptive Self-Defense*. American Journal of Int. Law, 2006. 538–546. pp.

³⁵ *A more secured world: Our shared responsibility*. Report of the Secretary-General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change, United Nations, 2004. A/59/565, 188.§. *Dans une liberté plus grande: développement, sécurité et respect des droits de l'homme pour tous. Rapport du Secrétaire général*. A/59/2005, 124. §.

³⁶ A különböző álláspontokat l. CORTEN 2008, 634–644.pp.

fogható fel, feltételezve a meghirdetett vesztegzárt tengeri blokádként, azaz fegyveres támadásként történő értelmezését egy fenyegetéssel szemben, amelyet a Biztonsági Tanács csak megvitatott.³⁷ Az *Osirakban* működő iraki atomerőmű támadásnál Izrael a nukleáris fenyegetés elleni preventív önvédelemre hivatkozott,³⁸ a katonai akciót azonban azonnali elítélés követte.³⁹ Konkrét esetben nem mindig könnyű annak eldöntése, hogy ténylegesen megelőző katonai cselekvésről van-e szó. Kétségtelen az, hogy 1967. június 5-én a „hatnapos háború” izraeli támadással kezdődött. Az érem másik oldalát viszont az jelenti, hogy Izrael az *Akabai-öböl* blokádját, a *Tiran*-szoros elzárását már 1957-ben *casus belli*-nek minősítette.⁴⁰ 2003-ban az Irak elleni háború megindítását – többek között – a tömegpusztító fegyverek birtoklásának vádjával is legitimálták, bár az ilyen fegyverekre a későbbiekben nem találtak bizonyítékot, ami alkalmat adott az érvelés jogalapjának megkérdőjelezésére az „egyértelmű és megdönthetetlen” bizonyítékok hiányában. E megközelítés azonban összekeveri a büntetőjog követelményeit a politika logikájával, ez utóbbiban a képesség megszerzése a mérvadó.⁴¹

A preventív önvédelem kétséges esetén kívül más megközelítés is alkalmazható az erőszak tilalma alóli ezen kivétel ártértékelésére, jelesül a kifejezetten elismert *kollektív önvédelem* lehetőségén keresztül. A Nemzetközi Bíróság ugyan a katonai segítségnyújtást a megtámadott állam kifejezett hivatalos kérésétől tette függővé,⁴² de e megállapítást az amerikai védelmi rendszer sajátosságára építette.⁴³ *Schwebel* bíró különvéleménye ezzel szemben arra mutat rá, hogy kollektív önvédelem jogcímén akkor is alkalmazható, ha a fegyveres támadás olyan állam ellen irányul, amelynek biztonsága és függetlensége lényeges a segítséget nyújtó állam számára.⁴⁴ Az automatikus segítségnyújtást biztosító védelmi szövetségekből könnyen ilyen kiterjesztő értelmezés elfogadásához lehet jutni. Különösen jellemző lehet a SEATO létrehozásáról szóló 1954. évi manilai szerződés, amelyben az USA egyszerre kiterjesztette és korlátozta segítségnyújtási kötelezettségét, nevezetesen az Indokínában bekövetkező kommunista támadás esete.⁴⁵

Az önvédelem témájának lezárásaként sommásan foglalokozni kell azzal, hogy mi következhet annak a *viszonynak az átértelmezéséből*, amely egyrészt az önvédelem jogának az Alapokmányban megfogalmazott szabálya, másrészt a nemzetközi jog általános elve szerinti norma között fennáll. A Nemzetközi Bíróság utalt az önvédelem jogának kettős természetére és azonos tartalmára.⁴⁶ E kettősség elméletileg két módon jöhe-

³⁷ MC DOUGAL, MYRES S.: *The Soviet-Cuban Quarantine and Self-Defence*. American Journal of Int. Law, 1963. 597–603. pp.

³⁸ L. a Biztonsági Tanács elnökének szóló levelet. S/14510 (1980. jun. 8.)

³⁹ L. a BT 1981. jún. 19. 487/1981. sz. határozatát, illetve a Közgyűlés 1981. nov. 13. 36/27. sz. határozatát.

⁴⁰ L. a Biztonsági Tanács jegyzőkönyvét. S/PV. 1348. (1967. június 6.) A BT nem hozott döntést, a Közgyűlés határozata, pedig csak a fegyveres erők visszavonására szólított fel.

⁴¹ Részletesebben l. BRUHÁCS JÁNOS: *The Iraqi War and International Law: Surrealist Questions?* Foreign Policy Review, 2003, no. 1. 3–16. pp.

⁴² *Nicaragua c. Egyesült Államok* C.I.J. Rec. 1986. 196. §.

⁴³ *Ibid.* 198. §.

⁴⁴ C.I.J. Rec. 1986. 351. p. 199. §.

⁴⁵ L. HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1945-1982*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1985. 234–239. pp.

⁴⁶ *Nicaragua v. Egyesült Államok* ügy C.I.J. Rec. 179. §, de a „lényegileg” jelző használatával (188. §), ami utalás bizonyos eltérésekre.

tett létre: egyrészt az Alapokmány 51. cikke átalakult a nemzetközi jog általános szabályává az erőszak tilalma egyik kivételeként. Másodsorban feltételezhető az is, hogy az önvédelem joga már az Alapokmány előtt is része volt a nemzetközi jognak, így az ezt tartalmazó szabály csak deklaratív jellegű. *Schwebel* bíró különvéleményében ez utóbbi álláspontot képviseli azzal kiegészítve, hogy a szokásjog norma tartalma szélesebb.⁴⁷ Ebből kiindulva lehetséges egy olyan következtetésig eljutni, hogy az önvédelem jogának korlátozását az államok csak hatékony kollektív biztonsági rendszer működésének esetében fogadták el és ennek kudarca következtében visszanyerték cselekvési szabadságukat.⁴⁸ E koncepcióban benne rejlik ugyan a legalapvetőbb állami alapjog, az önfenntartás jogának elismerése,⁴⁹ de az önvédelmi jog korlátozásának – a nemzetközi jog általános szabályaira történő visszavezetésében – kettős hiba fedezhető fel: egyrészt erősen kétséges ilyen jog létezése az Alapokmány előtti nemzetközi szokásjogban, a korlátlan *ius ad bellum* korában, sőt még ezt követően is. Nem lehet a véletlen műve az, hogy az önvédelem kifejezést nem említi sem az 1919. évi egyezségokmány, sem pedig az 1928. évi *Briand-Kellogg* paktum. Helyesebbnek tűnik a támadás elleni védekezés jogát az állami szuverenitás attribútumai közé sorolni. Másodikként, pedig arra az elmentmondásra érdemes utalni, amelyet megtalálunk *Schwebel* bíró különvéleményben⁵⁰ is a védekezés *szükségességének és arányosságának* követelményével⁵¹ és aminek visszaható hatályú érvényesítése értelmezhetetlen. Természetesen kérdéses az is, hogy a mai nemzetközi jogban, a korlátozott háborúk korában mi lehet a jelentése és főleg következményei.

V. Az indirekt fegyveres támadás

1. Az indirekt fegyveres támadás, mint önvédelmi helyzet?

Az agresszió meghatározásáról szóló közgyűlési határozat (3314/1974) szerint agresszióknak minősül – többek közül –: „Fegyveres bandák, csoportok, irreguláris erők vagy zsoldosok állam által vagy állam nevében történő küldése, amelyek olyan súlyú fegyveres erőszakcselekményeket folytatnak egy másik állam ellen, amik az előzőekben felsorolt cselekményekkel egyenértékűek vagy az a tény, hogy ezen állam lényeges módon elkötelezi magát ilyen cselekményben” (3.cikk g/pont). Bár a Nemzetközi Bíróság e határozatot a nemzetközi szokásjog kifejezéseként értékeli,⁵² ugyanakkor az is igaz, hogy a határozatban – mint említettük - nem az Alapokmány 51. cikkének, hanem inkább 39.

⁴⁷ *Ibid.* 338. p., 173.§., ui. WALDOCK, HUMPHREY: *The regulation of the use of force by individual States in international law*. Rec. des cours vol. 81. (1952–II.) 496–497. pp. Ellentétesen *Jennings* bíró különvéleménye, *ibid.* 530. p. *et seq.*

⁴⁸ SIMON, DENYS – SICILIANOS, LINOS ALEXANDER: *La „contreviolence” unilaterale. Pratiques étatiques et droit international*. Annuaire français de droit international, XXXII-1986. 64. p.

⁴⁹ L. a nukleáris fegyverek legalitása tanácsadó vélemény enigmatikus döntését, C.I.J. Rec. 1996. 105.§., 2/E pont.

⁵⁰ C.I.J. Rec. 1986. 357. p., 212.§.

⁵¹ Ezt a Nemzetközi Bíróság egyértelműen megfogalmazza, *Nicaragua v. Egyesült Államok ügy* C.I. J. Rec. 1986. 194.§.

⁵² *Ibid.* 195. §. Ezzel szemben a határozat önmagát irányelvnek minősíti.

cikkének kvázi autentikus értelmezéséről van szó,⁵³ ami természetesen nem zárja ki azt, hogy meghatározott esetekben az önvédelem jogát keletkeztető fegyveres támadásnak minősüljön. Ez utóbbi megállapíthatóságát megnehezíti az indirekt fegyveres támadás releváns súlyosságának, azaz méreteinek és hatásainak meghatározatlansága, amelyet az eset össze körülményének figyelembe vételével kell megállapítani, mint azt a határozat preambuluma is kifejezésre juttatja. A legfontosabb észrevétel azonban az, hogy az idézett rendelkezés erősen leszűkíti az indirekt agresszió minősíthető fegyveres támadások formáit, például hiányzik a nemzetközi terrorizmus támogatása. Ennek alapján nem tekinthető véletlennek az, hogy a Nemzetközi Bíróság egyetlen vitás esetben sem tudta megállapítani az önvédelem jogát keletkeztető ilyen fegyveres támadás bekövetkezését a felkelőknek biztosított segítségnyújtás ténye ellenére.⁵⁴

2. Az indirekt fegyveres agresszió a nemzetközi gyakorlatban

Az indirekt agresszió és erre válaszként fegyveres támadás az önvédelem jogának érvényesítésére a nemzetközi gyakorlatban egyre gyakoribbá vált, miután az államok a nyílt háborútól egyre inkább tartózkodtak. Helyette a potenciális ellenfél meggyengítésének olyan eszközeit választották, mint a polgárháború vagy gerillaháború kirobbantása, nem állami szereplőkkel célzott támadások indítása, és legfőképpen a nemzetközi terrorizmus támogatása. A görög polgárháborút (1946-1948) figyelmen kívül hagyva e hadviselési módok a Közel-Keleten kezdődtek az 1950-es években a palesztin gerillák Izrael elleni támadásaival.⁵⁵

E folyamat hamarosan más térségekre is áttért: gerillaháború kezdődött Jemenben (1962-től), a Dél-Afrikai Köztársasággal és az afrikai portugál gyarmatokkal határos országok, az ún. „frontállamok” rendszeres katonai támadásoknak voltak kitéve az önrendelkezési jogért harcoló szervezetek támogatásai miatt. Említhetők még az ismétlődő kurd felkelések is. Az 1966. januárjában tartott trikontinentális konferencia meghirdette a harmadik világ elnyomott népeinek általános felkelését, a forradalom exportját, a „csináljunk Vietnámokat” programot⁵⁶, amely egyben utalást is tartalmaz a fegyveres konfliktus korszakbeli fő típusára, a vietnami háborúra. Válaszul az 1954. évi genfi megállapodás meghíusulására a vietnami kommunista párt 1960 szeptemberében határozatot hozott a fegyveres felkelés kirobbanásáról Dél-Vietnamban és megkezdte az utánpótlási vonalak kiépítését, létrehozva az ún. *Ho-Shi-Minh* ösvényt, valamint a támaszpontokat, menedékeket Laoszban és Kambodzsában.

⁵³ *Supra* 27. sz. jegyzet.

⁵⁴ *L. a Nicaragua v. Egyesült Államok ügyet* (C.I.J. Rec. 1986, 195.§.) és a *fegyveres tevékenységek Kongóban ügyet* (C.I.J. Rec. 2005. 153.§.)

⁵⁵ Az első jelentős akcióra 1955 februárjában kerül sor, amit 1956 őszén további látványos akciók követtek, l. FONTAINE, ANDRÉ: *Histoire de la guerre froide* II. Fayard, Paris 1967. 264–267. pp.

⁵⁶ FONTAINE, ANDRÉ: *Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la „détente” 1962-1981*. Fayard, Paris 1981. 272–278. pp.

A vietnami háború megindulását leszámítva⁵⁷ az izraeli, dél-afrikai, stb. megtorló katonai akciókat a Biztonsági Tanács határozataiban konzekvensen elítélte⁵⁸, bár az erőszakot alkalmazó államok az önvédelem jogára hivatkoztak, továbbá célja inkább a fegyveres megtorlás volt, nem pedig az Alapokmány 51. cikkével egyenlő fegyveres támadás.

Hasonló fegyveres akcióra később is sor került. 1998-ban az Egyesült Államok hetvenkilenc *Tomahawk* rakétával támadott meg afganisztáni terrorista kiképző táborokat és egy szudáni gyógyszergyárat, megtorlásként a diplomácia képviselőit *Nairobi*-ban és *Dar Es Salamban* ért robbantásos merényletekre. Az amerikai kormány a korlátozott jellegű katonai akciót az önvédelem jogára hivatkozással legitimálta,⁵⁹ bár az érvek között felbukkant az amerikai állampolgárok védelmének, sőt a megelőzésnek a szükségessége is.⁶⁰ Az ügyben a Biztonsági Tanács nem hozott határozatot, e katonai művelet fogadtatása a nemzetközi közösség részéről mérsékelt volt: voltak nyílt támogatói, a többség a hallgatást választotta, csak egyes iszlám államok ítélték el a Szudán elleni támadást.⁶¹ Megismétlődött tehát a korábbi Irakot ért amerikai támadás utáni helyzet: 1993. június 26-án huszonhárom amerikai rakéta mért csapást Bagdad néhány katonai célpontjára, válaszként *Bush* korábbi amerikai elnök elleni gyilkossági kísérletre.⁶²

Az indirekt agresszióknak, azaz nem állami szervezet állam elleni támadásának kétségtelen és messzemenő következményekkel járó csúcspontja az *Al-Kaida* – eltérített polgári repülőgépekkel végrehajtott – a Világkereskedelmi Központ ikertornyai elleni támadása volt New Yorkban 2001. szeptember 11-én. A korábbi esetekben az indirekt agresszió esetén gyakorolható önvédelem megítélésében a nemzetközi közösség megszólott volt, így aligha lehet szó *opinio iuris*-ről. Az *Al-Kaida* merényletet követően az Egyesült Államok azonnal az önvédelem jogára hivatkozott és ugyanakkor azonosította az elkövetőket azokkal, akik menedéket biztosítottak számára. Ezt az álláspontot a Biztonsági Tanács határozatai⁶³ – némileg ambivalens módon – megerősítették, amit a nemzetközi közösség nagy része, így az Európai Unió, a NATO hivatalosan elfogadott,⁶⁴ ugyanakkor az Iszlám Konferencia Szervezete által kiadott nyilatkozat fenntartásokat is

⁵⁷ Az 1964. augusztusi *Tonkin* öböl incidenst a Biztonsági Tanács megvitatta, határozatot azonban nem hozott. L. *Repertory of Practice of United Nations Organs*. Suppl. N° 3 (1959-1966), vol. 2., 266. p., 21–29. §§.

⁵⁸ Pl. a PFSZ tuniszi főhadiszállásának bombázását [az 1985. okt. 3. 573 (1985). sz. hat.], vagy Bejrút repülőterének megtámadását (I. FALK, RICHARD A.: *The Beirut Raid and the International Law of Retaliation*. *American Journal of Int. Law*, 1969. 415–443. pp.)

⁵⁹ L. az amerikai ENSZ képviselőnek a Biztonsági Tanács elnökéhez intézett levelét (S/1998/780, 20. aoút 1998).

⁶⁰ L. MURPHY, SEAN D.: *Contemporary Practice of the United States relating to International Law*. *American Journal of Int. Law* 1999, no. 1. 161–162. pp.

⁶¹ L. az Arab Liga főtitkárának a Biztonsági Tanács elnökéhez intézett levelét. (S/1998/789, 21. aoút 1998).

⁶² Részleteit I. KRITSIOTIS, DINO: *The Legality of the 1993 US Missile Strike on Iraq and the Right of Self-Defence in International Law*. *Int. and Comparative Law Quarterly*, 1993. 163–164. pp.; CONDORELLI, LUIGI: *A propos de l'attaque américaine contre l'Irak du 26 juin 1993: Lettre d'un professeur désemparé aux lecteurs du JEDI*. *European Journal of Int. Law*, 1994. 134–144. pp.

⁶³ A 2001. szeptember 12-én elfogadott 1368 (2001) sz. hat., és a szeptember 28-án elfogadott 1373(2001) sz. hat.

⁶⁴ CORTEN 2008. 693.p.

megfogalmazott.⁶⁵ E precedensből nem vonható le olyan következtetés, hogy az erőszak tilalma és annak kivételei kizárólagos államközi jellege megváltozott volna.⁶⁶ Inkább arról lehet szó, hogy az agresszió meghatározását adó közgyűlési határozat (3314/XXXIX) 3/g pontjában említett feltételek felpuhultak, sőt a preventív önvédelem lehetőségét sem lehet kizárni.

3. Az indirekt fegyveres támadás immanens problémái

A probléma lényege az, hogy milyen nemzetközi jogi alapon és milyen módon hozható kapcsolatba egy akár transznacionális, akár más magánszervezet valamely állammal, másképpen fogalmazva: az előbbi tényei hogyan számíthatók be az államnak. Az állam nemzetközi jogsértés miatti felelősségéről szóló 2001. évi szabályok⁶⁷ 11. cikke nem állami szervek magatartását beszámíthatónak ítélte „amennyiben és amilyen mértékben az állam a kérdéses magatartást sajátjának elismeri és elfogadja.” E megoldás visszahozta a *Roberto Ago* által korábban elutasított „összejátszás” (*complicity/complicité*) fogalmat,⁶⁸ amellyel nemcsak jelentősen kiszélesítette az állam tényeinek körét, ide értve a hallgatást vagy nem cselekvést is, hanem lehetőséget ad *lex specialis*-ra a terrorizmus területén.⁶⁹ Kérdésesnek tűnik először az, hogy az „összejátszás” mint a nemzetközi jogi felelősség kategóriája alkalmazható-e a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának területén az Alapokmány kifejezett rendelkezésre és szellemére figyelemmel (*supra!*), továbbá – e felelősségi normánál maradvá elvezethet-e nemzetközi jogi axiómák kétségbe vonásához.⁷⁰ A „beszámíthatóság” kiszélesítése különösen akkor lehet veszélyes, ha az az állam, amelynek területéről szervezik a fegyveres támadásokat, amely támaszpontként, háterszágként és menedékként szolgál más állam elleni fegyveres támadásokra, képtelen ezen cselekmények elleni tényleges fellépésre. E hallgatolagos és esetleg kényszeredett eltérés jelenthet-e „összejátszást”? E felvetést indokolhatják a következő példák. A polgárháborúban elszennvedett vereségéig, a kettős hatalom felszámolásáig (1970. szeptember 8., másképpen: fekete szeptember) az *El Fattah* szabadon szervezhette jordán területéről az Izrael elleni fegyveres támadásokat, repülőgép-eltérítéseket, stb. Észak-Vietnam 1960-tól Laosz területén kiépítette az un. *Ho-Si-Minh* ösvényt, e gigantikus utánpótlási vonalat és bázisokat hozott létre Kambodzsaiban, amibe az említett országok beletörődtek. Ezt követően amerikai-délvietnami intervenciók áldozataivá váltak (1970. április 30-án Kambodzsa, 1971. február 8-án Laosz) Ezen események hogyan értelmezhetők az indirekt agresszió szabályai vagy a nemzetközi felelősség normái alapján?

⁶⁵ *Ibid.* 248. p.

⁶⁶ SANDOZ, YVES: *Lutte contre le terrorisme et droit international: risques et opportunités*. Revue suisse de droit int. et européen, 2002. 336. p. Részletesebben KLEIN, PIERRE: *Le droit international à l'épreuve du terrorisme*. Rec. des cours, T. 321 (2006) 203–484. pp.

⁶⁷ GA Res. 56/83 (Dec. 12, 2001), Annex.

⁶⁸ AGO, ROBERTO: *IV. jelentés*. Ann. de la Commission du droit int. 1972, vol. II. 103. p. et. Seq., 61. és köv. §§.

⁶⁹ Részletesebben I. DOPAGNE, FREDERIC: *La responsabilité de l'Etat pour fait internationalement illicite*. Revue belge de droit int. 2001/2., 492–525. pp.

⁷⁰ CASSESE, ANTONIO: *Terrorism is also Disrupting Some Crucial Legal Categories of International Law*. European Journal of Int. Law, 2001/4.

VI. A felkérésre történő beavatkozás (*requested intervention/intervention sollicitée*)

1. Elfogadottsága

A hatályos nemzetközi jog szerint egy állam hozzájárulását adhatja ahhoz, hogy más állam beavatkozhatson belső joghatósági körébe tartozó ügyekbe, amit egyértelműen kifejezésre juttatott a Nemzetközi Bíróság „a fegyveres tevékenységek Kongóban” ügyben.⁷¹ Ebből a megállapításból egyértelmű az, hogy az esetleges felkérés csak a beavatkozás területén lehet releváns. A külföldi beavatkozás kérésének számos indoka lehetséges: rendészeti támogatás, segítségkérés a rend fenntartásához vagy helyreállításához, szecessziós törekvések megakadályozására, a polgárháború felszámolására, az áthaladásnak vagy az üldözés jogának engedélyezése, stb., amely katonai erő alkalmazását is magába foglalhatja.

A nemzetközi gyakorlat egyértelműen tükrözi azt, hogy a felkérésre történő beavatkozás, az érintett állam beleegyezése vagy hozzájárulása gyakran szolgálja katonai és egyéb intézkedések legitimitációját, (esetleg más jogcímekekkel együttesen). E keretben csak néhány példa említésére szorítkozhatunk: szovjet beavatkozás Magyarországon (1956), Csehszlovákiában (1968) vagy Afganisztánban (1979), amerikai beavatkozás Dominikában (1965), Grenadán (1983) vagy Panamában (1989). Ide sorolhatjuk még a franciák katonai akcióját Zaire Shaba tartományában (1978), Vietnam akcióját Kambodzsa-ban (1979), illetve a kisebb súlyú lépések között az amerikai-belga támadást Stanleyville-ben (1964), a somáliai Mogadishu repülőtéren az eltérített repülőgép utasainak kiszabadítását (1978). A felsorolt és további precedensek mindegyike a dolog természeté szerint részletes elemzést követelne, amelyben különös figyelmet kellene szentelni a nemzetközi közösség állásfoglalásainak: a Biztonsági Tanács vagy a Közgyűlés határozatainak, a lefolytatott vitákat rögzítő jegyzőkönyveknek.

A felkérésre történő beavatkozás témája számos *vizsgálendő kérdést* involvál: melyek a beleegyezés érvényességi kellékei (mely állami szerv kérhet, formáját tekintve *ad hoc* vagy szerződésen alapuló, lehetséges-e visszaható hatályú beleegyezés, milyen eltérő szabályok vonatkoznak nem nemzetközi fegyveres összeütközés esetében,⁷² (ez utóbbinál különösen a semlegesség értelmezése), a beavatkozásnak milyen formáit lehet megkülönböztetni, milyen osztályozás alkalmazható, stb.

A tanulmány tárgyával összhangban a továbbiakban a fegyveres beavatkozásra koncentrálunk az *erőszak tilalmának jogi természete* fényében. Kvázi axiómának tekinthető az, hogy az erőszak tilalma a nemzetközi *ius cogens*-hez tartozik⁷³ A non-

⁷¹ C.I.J. Rec 2005. 45–46. §§. A *Nicaragua v. Egyesült Államok* ügyben viszont a nicaraguai kormány ellen lázadó kontrák amerikai támogatását jogellenes beavatkozásnak minősítette (C.I.J. Rec. 1986. 104. p., 196. §.)

⁷² Erről részletesebben I. SCHINDLER, DIETRICH.: *Le principe de non-intervention dans les guerres civiles*. Annuaire de l'Institut du droit international, 1973. pl. Tome I., 159–156. pp. TANCA, A.: *Foreign Armed Intervention in Internal Conflict*. Nijhoff, Dordrecht 1999.; CHRISTAKIS, THEODOR – BANNERLIER, KARIN: *"Volenti non fit injuria"?* *Les effets du consentement à l'intervention militaire*. Annuaire français de droit international, 2004.

⁷³ L. a szerződések jogáról szóló tervezet 50. cikkének kommentárját (1. §). Annuaire de la Commission du droit int., 1966–II. 270. p.; a Nemzetközi Bíróság ítéletét „a fegyveres tevékenységek Kongóban” ügyben (C.I.J. Rec. 2005. 64. §.)

intervenció elvét kvázi autentikus módon értelmező 1970. évi közgyűlési deklaráció (2625/XXV.)⁷⁴ a tiltott beavatkozások között az *első helyen a fegyveres beavatkozást* említi, és amit – a Nemzetközi Bíróság ítélete alapján – a nemzetközi jog általános szabályának is kell tekinteni.⁷⁵ Az állam nemzetközi jogsértés miatti felelősségének 2001. évi szabályai szerint a jogellenséget kizáró körülményekre, így a beleegyezésre a nemzetközi *ius cogens* normákkal szemben nem lehet hivatkozni (26.cikk).⁷⁶ A nyilvánvaló ellentmondás csak úgy oldható fel, ha a non-intervenció elvét nem tekintjük a nemzetközi jog feltétlen alkalmazását igénylő szabályának⁷⁷ (ellenkező esetben semmis lenne a beleegyezés, akkor hogyan ítéltető meg – a *Brezsnyev*-doktrínát burkoltan megerősítő – az 1970. évi szovjet-csehszlovák barátsági szerződés⁷⁸ 5. cikke vagy az 1975. évi szovjet-NDK barátsági szerződés⁷⁹ 4. cikke), vagy pedig a beavatkozási tilalom, mint primér szabály részének tekintjük.⁸⁰ A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy mindig a felkérésre történő beavatkozás ténybeli körülményeiben, érvényességében mutatkoztak meg a szinte teljesen ellentétes álláspontok és soha sem ennek elvi lehetőségében.

A mai nemzetközi jogban egymás mellett létezik az erőszak tilalmának és a non-intervenciónak az elve. Nemzetközi jogi normák által adott un. legális definíció hiányában is nyilvánvaló az, hogy az erőszak alkalmazásának legsúlyosabb formája, a fegyveres támadás vagy agresszió mellett léteznek kevésbé súlyos, e küszöb alatti erőszakos lépések, továbbá a minősítést a konkrét eset összes körülményének figyelembe vételével kell megvalósítani. Mindez nem adhat felmentést a releváns definíciók kidolgozása alól. Így felvethető az, hogy *Brownlie*-nak a meghatározását, amely szerint az agresszió egy állam szárazföldi, tengeri vagy légiereje általi más állam elleni katonai támadás,⁸¹ nem kellene-e más megfontolásokkal, például a célzattal kiegészíteni, továbbá nem kellene-e elkülöníteni a fegyveres beavatkozástól és annak különböző formáitól. E felvetések mélyebb vizsgálatára e keretben nem vállalkozhatunk.

VII. Összefoglaló helyett

A tanulmány egy *prima facie* jelentős ellentétre hivatkozással indított, melyet joggal paradoxonnak is minősíthetünk: az erőszak tilalmának az ENSZ Alapokmányban rögzített és ismételten megerősített elve ütközik a nemzetközi kapcsolatok realitásával, amelyben gyakoriak a katonai akciók, az ilyennel való fenyegetések. A nemzetközi jogi követelmények és a realitás közötti ellentmondás feloldása vagy mérséklése érdekében a nem-

⁷⁴ Uj. az 1965. évi és 1981. évi deklarációk, amelyek kvázi autentikus jellege – a konszenzus hiányában – kétséges.

⁷⁵ C.I.J. Rec. 1986. 246. §.

⁷⁶ G A. Res. 56/83, Annex.

⁷⁷ A doktrína által a *cogens* normákhoz sorolt területről I. VILLALPANDO, SANTIAGO: *L'émergence de la communauté internationale dans la responsabilité des Etats*. Presse universitaire de France, Paris, 2005. 89–93. pp.

⁷⁸ Szövegét I. Revue général de droit int. public, 1970. 851–854. pp.

⁷⁹ Szövegét I. HALMOSY 1985, 550–553. pp.

⁸⁰ CORTEN 2008, 319. p.

⁸¹ BROWNLIE, IAN: *International Law and the Use of Force by States*. London 1963. 361. p.

zetközi jogi doktrína egy része innovatív vagy esetleg a múltból merítő megoldásokkal állt elő. A nemzetközi gyakorlat mélyebb elemzéséből azonban arra a következtetésre juthatunk, hogy egyrészt a cselekvő államok erőszakos akciókat a nemzetközi jog *de iure condito* szabályainak keretében kísérelték meg legitimálni, gyakran a tények teljes figyelmen kívül hagyásával, másrészt a nemzetközi közösség értékítéletei, a Biztonsági Tanács vagy a Közgyűlés határozatai, az e szervekben (és más fórumokon) folytatott viták is döntően a tényekre, a valóságos történések körülményeire vonatkoztak, ahol nem voltak ritkák a totálisan ellentétes megítélések, a tények elferdítései, félreértelmezései, tendenciózus beállításai, a nyilvánvaló hazugságok, kiegészülve a politikai opportunitás diktálta meglepő pátfordulásokkal. Másképpen fogalmazva: az erőszak tilalmának és kivételeinek az Alapokmányban lefektetett szabályait általában nem vonják kétségbe, az alapvető különbségek a tények ellentétes megítélésében mutatkoznak meg. Mindez aláhúzza annak a tételnek a helyességét, hogy a nemzetközi problémák megközelítésében az államok a nemzetközi jog létezésének hitében cselekednek, és e hit önmagában bizonyítja a nemzetközi jog létét.⁸²

⁸² LACHARRIERE 1983, 196. p.